

اصول و قالب های تدریس احکام (۵)

عبدالرحیم موکھی

✓ اصول تدریس احکام

است.

در شماره های گذشته برخی از اصول تدریس احکام مانند پرهیز از استنباط های ذوقی، آموزش مقدمات احکام، خودداری از گفتن پاسخ های احتمالی، تصحیح اشتباه، بیان احکام گوناگون و پرهیز از دلیل های اصولی و فقهی احکام را بیان کردیم. اینک به اصل دیگری می پردازیم:

نکته اول

گاه می گویند: هنگام وارد شدن به مکانی و خارج شدن از مکانی، «مستحب» است ابتدا افرادی که در سمت «راست» دیگران قرار گرفته اند، به آن مکان وارد و یا از آن خارج شوند! و حال آن که این قلمزن با پرسش از صاحب نظران فقهی و پژوهش در کتاب های فقهی هنوز نتوانسته است به «استحباب» شرعی چنین عملی دست یازد؛ اگرچه به گفته برخی برای جلوگیری از اِتلاف وقت و تعارفاتِ بیش از اندازه و بیهوده، کار پسندیده ای است.

شایان گفتن است آنچه در کتاب های فقهی دیده می شود، استحباب وارد شدن به مسجد با پای «راست» و غذا خوردن با دست «راست» و مانند این موارد است و نه همچون موردی که در بالا نام بردیم.

نکته دوم

طبق فتوای بسیاری از مراجع معظم تقلید سن بلوغ برای دختران تمام شدن ۹ سال قمری و برای پسران تمام شدن ۱۵ سال قمری است. با توجه به این که هر سال قمری برابر با ۳۵۴ روز و ۶ ساعت است و در نتیجه به مقدار ۱۰ روز و ۱۸ ساعت

▲ آموزش نکته ها

یکی از راه های ایجاد انگیزه و علاقه در دانش آموزان برای فراگیری «احکام اسلامی» دانستن نکته های فقهی و آموزش آنها به فراگیران است، زیرا برخی از مسایل فقهی در ذهن مردم و دانش آموزان وجود دارد که ریشه شرعی و مأخذ فقهی ندارند و به صورت اشتباه یا خرافه و یا خیال در ذهنشان باقی مانده است. از این رو، یکی از وظایف ما، معلمان احکام، زدودن این گونه مسایل از ذهن جامعه دینی و مذهبی مان است. و یکی از راه های انجام این وظیفه دینی، بیان صحیح احکام اسلامی و تبیین نکته های موجود در آنهاست.

به همین منظور، ۱۰ نکته فقهی را در این شماره بیان می کنیم و این نکته مهم را نیز یادآور می شویم که در این گونه مسایل، هر مقلدی باید از فتوا و نظر مرجع تقلید خویش پیروی و به آن عمل کند، مگر در مسایلی که مورد اتفاق همه مراجع معظم تقلید

اصول و قالب های

آن را انجام دهند.

قابل توجه است که برخی از مراجع بزرگوار تقلید، این چنین تفصیلی را قائل نشده و فقط فرموده اند: «برای زنان مستحب است که شستن دست هایشان را از قسمت داخلی آن و برای مردان مستحب است که از قسمت بیرونی آن شروع کنند.»^{۲۰}

نکته پنجم

گاه شنیده می شود که هنگام شستن دست ها در وضو باید ۴ انگشت بالاتر از آرنج را نیز شست؛ حال آن که نگارنده این سطور چنین اندازه ای را در کتاب های فقهی نیافته است، بلکه آنچه در رساله های توضیح المسائل آورده شده، این عبارت است: «وضو گیرنده برای آن که یقین کند آرنج خود را کاملاً شسته است، باید مقداری بالاتر از آرنج را نیز بشوید.»^{۲۱} پس چنانچه وضو گیرنده مقدار ۳ انگشت یا ۲ انگشت و یا حتی ۱ انگشت بالاتر از آرنج خود را بشوید و یقین کند که آن را به طور کامل شسته است، وضوی او کاملاً صحیح خواهد بود.

نکته ششم

همان گونه که می دانیم آیات ۱۵ سوره سجده و ۳۷ سوره فُصِّلَتْ و ۶۲ سوره نجم و ۱۹ سوره علق از آیاتی هستند که پس از خواندن آنها، بر ما واجب است فوراً سجده کنیم.^{۲۲} باید توجه داشته باشیم که بنابر فتوای برخی از مراجع تقلید، انجام این سجده در صورتی بر انسان واجب می شود که شرایط زیر وجود داشته باشد:

۱. انسان آیه سجده را بخواند. پس اگر آن را بنویسد، یا در ذهنش تصور کند، یا آیه در قلبش خطور نماید و یا به آن نگاه کند، سجده بر او واجب نمی شود.^{۲۳}
۲. انسان به آیه سجده گوش فرا دهد و آن را «استماع» کند. بنابراین چنانچه آیه سجده به گوش وی بخورد و آن را بشنود و «سماع» کند، سجده بر او واجب نمی شود.^{۲۴}
۳. انسان تمام آیه سجده را بخواند. پس در صورتی که قسمتی از آیه سجده را بخواند، هر چند خود کلمه سجده باشد،

از سال شمسی کمتر است، سن بلوغ دختران طبق سال شمسی تقریباً و به احتیاط - نه دقیق - برابر با ۸ سال و ۸ ماه و ۲۰ روز و سن بلوغ پسران برابر با ۱۴ سال و ۶ ماه و ۱۵ روز خواهد شد. حال باید توجه داشته باشیم که سن بلوغ دختران و پسران، با سپری شدن مقدارهای مذکور از تاریخ تولد شمسی و شناسنامه ای شان آغاز می شود، نه با سپری شدن ۹ سال و یا ۱۵ سال شمسی از آن.

شایان توجه است که برخی از مراجع تقلید نکته ای را در این زمینه تصریح کرده و فرموده اند: «سن بلوغ برای دختران تمام شدن ۹ سال قمری است، و اگر قدرت انجام تکالیفی مانند روزه را ندارند، این گونه تکالیف به جهت قدرت نداشتن، از آنان ساقط و برداشته می شود و باید بعداً آنها را قضا کنند؛ ولی چنانچه بتوانند به طور ناپیوسته (مثلاً به صورت دو روز در میان) روزه بگیرند، باید همین کار را انجام دهند.»^{۲۵}

نکته سوم

بسیاری از مراجع مکرم تقلید می فرمایند: «اگر خونی از لای دندان ها بیرون آید و در آب دهان از بین برود، آب کشیدن داخل دهان لازم نیست.»^{۲۶} ولی نکته ای که باید به آن توجه داشت این است که بسیاری از آنان نیز می فرمایند: «چنانچه در دهان انسان دندان پر شده و یا مصنوعی و یا عاریه ای وجود داشته باشد و نجس شود، باید آن قسمت پر شده از دندان و یا تمام قسمت های دندان مصنوعی را آب کشید.»^{۲۷}

نکته چهارم

همان گونه که می دانیم طبق فتوای بسیاری از مراجع تقلید دوباره شستن صورت و دست ها در وضو یا جایز و یا مستحب است.^{۲۸} با توجه به این مسأله، کیفیت وضوی مردان و زنان جز در یک کار مستحب، یا یکدیگر تفاوتی ندارد. آن تفاوت این است که برای زنان مستحب است شستن دست هایشان را در بار اول از قسمت داخلی و باطن دست ها و بار دوم از قسمت بیرونی و ظاهر دستها آغاز کنند و برای مردان مستحب است که عکس

فتاویٰ رضویہ احکام

سجدہ بر وی واجب نمی شود.^۹

دارد و نبویدن بوی غلیظ هم، در صورتی که به حلق برسد، برای وی بهتر است.^{۱۲}

نکته هفتم

طبق فتوای حضرت امام خمینی - قدس سره - و غالب مراجع دیگر، یکی از ملاک‌ها و معیارهای نگرفتن روزه، ضرر داشتن روزه برای انسان است نه مریض بودن انسان. بنابراین در صورتی که شخصی سالم و تندرست باشد ولی چنانچه روزه بگیرد روزه برای او ضرر خواهد داشت، نباید روزه بگیرد. از سوی دیگر، اگر شخصی مریض باشد اما چنانچه روزه بگیرد، روزه برای وی ضرری نخواهد داشت، باید روزه بگیرد.^{۱۰}

نکته دهم

برخی از مردم به گمان این که فطریه مهمان در شب عید فطر در عهده میزبان است مهمان به خانه خود دعوت نمی کنند، در صورتی که گاهی دادن فطریه این گونه مهمانان در شب عید فطر، با توجه به شرایط آن، بر عهده میزبان و صاحبخانه نخواهد بود، زیرا شرایط آن طبق نظر تعدادی از مراجع تقلید عبارت است از:

۱. مهمان پیش از غروب شب عید فطر بر صاحبخانه وارد شود. بنابراین، فطریه مهمانی که پس از غروب وارد می شود، بر صاحبخانه واجب نیست.

نکته هشتم

برخی از روزه داران گمان کرده اند که اگر بخواهند پیش از ظهر به مسافرت بروند، می توانند در صبح همان روز و در خانه خود روزه شان را باطل کنند و مثلاً چای و صبحانه بخورند. حال آن که طبق نظر بسیاری از مراجع معظم تقلید، باید روزه دار هنگامی که به حد ترخص می رسد، یعنی به جایی می رسد که دیوارهای شهر را نمی بینند و صدای اذان آن را نمی شنود، روزه خویش را باطل نماید. و چنانچه پیش از رسیدن به حد ترخص روزه اش را باطل کند، علاوه بر قضا کردن روزه باید کفاره آن را نیز بدهد.^{۱۱}

۲. مهمان با رضایت میزبان آمده باشد.
۳. مهمان نانخور میزبان محسوب شود. و چون غالب این گونه مهمان‌ها با یک شب غذا خوردن در خانه میزبان و سپس به خانه خود رفتن، نانخور او محسوب نمی شوند، فطریه آنان بر صاحبخانه واجب نمی شود و خود مهمان باید فطریه خودش را بدهد.

البته و به طور مثال، اگر مهمان از شب بیستم ماه رمضان تا شب عید فطر در خانه میزبان افطار کرده و غذا خورده باشد و یا از شب عید فطر تا ده شب پس از آن می خواهد مهمان صاحبخانه باشد، به طوری که عرفاً نانخور او محسوب شود، در این صورت است که صاحبخانه باید فطریه مهمان را بدهد.^{۱۳}

نکته نهم

در رساله های توضیح المسائل مراجع معظم تقلید، مانند مسأله ۱۶۵۷ رساله حضرت امام خمینی - قدس سره - نوشته شده است: «بو کردن گیاهان معطر برای روزه دار مکروه است.» برخی گمان کرده اند که استفاده از بوی خوش و عطر زدن برای روزه دار نیز مکروه و ترک آن بهتر و دارای ثواب است. حال آن که این چنین نیست و مراجعی مانند حضرت امام خمینی - قدس سره - می فرمایند: «عطر زدن و استفاده از بوی خوش برای روزه دار نه تنها مکروه نیست، بلکه هدیه و ارمغانی برای اوست؛ اما خوشبو شدن با مشک برای روزه دار کراهت

✓ قالب های تدریس احکام

در شماره های پیشین چهار قالب از قالب های تدریس احکام، یعنی داستان، شعر و سرود، معما و پانتومیم را بیان کردیم. اینک به دو قالب دیگر از قالب های مهم و مؤثر آن، یعنی «فیلم و نمایش» و «طراحی و نقاشی» می پردازیم:

▲ فیلم و نمایش

بسیاری از روان شناسان بر این نظرند که ۷۵٪ یادگیری از

راه چشم و ۱۳٪ آن را از راه گوش و ۱۲٪ آن را از راه اندام های حسی دیگر انجام می پذیرد. و آموزش احکام اسلامی در قالب «فیلم و نمایش» چون بر یادگیری از راه چشم متکی است، می تواند در ارتقای سطح یادگیری فراگیران بسیار مؤثر باشد. و «مولانا» چه در سفته است که گفته است:

آن که یک دیدن کند ادراک آن

سال ها نتوان نمودن از زبان

در ضرب المثلی نیز می خوانیم:

«یک تصویر، گویاتر از هزار کلمه است.»

از همه مهم تر آن که پیام آور عزیز خدا - صلی الله علیه و آله - هنگام آموزش نماز به مردم می فرمودند:

صَلُّوا كَمَا رَأَيْتُمُونِي أُصَلِّي. ۱۴

همان گونه که «می بینید» من نماز می خوانم، شما نیز به همان

گونه نمازتان را بخوانید.

مثلاً می توان فیلم کوتاهی را نشان داد و یا نمایش کوتاهی را اجرا کرد که پدر یا مادری در حال خواندن نماز است. فرزند خردسالش مهر نماز را از جلوی وی برمی دارد و می دود.

سپس پاسخ های اشتباهی را که در ذهن بینندگان است، مانند انجام دادن سجده بر پشت دست، انگشتان دست، شست دست و ناخن دست به آنان نشان داد و متذکر شد. آن گاه وظیفه و پاسخ صحیح را که دارای مراحل مختلف و مترتب بر یکدیگر است، به بینندگان آموزش داد.

باری، آموزش احکام اسلامی در قالب «فیلم و نمایش» از قالب های نو، جذاب و مؤثری است که باید آن را طبق موازین دینی و معیارهای فقهی و با در نظر گرفتن شرایط و امکانات آموزشی به کار گیریم و برای آن سرمایه گذاری های فراوان بکنیم و مسائل دینی و معارف اسلامی را در قالب های هنری به مخاطبان خود ارائه دهیم، زیرا به فرموده مقام معظم رهبری، حضرت آیت الله خامنه ای، - مدظله العالی -:

از همه نوع وسایل و ابزار تبلیغ کمک بگیرید و بخصوص از ظریفترین و اصیلترین آنها که هنر است، غافل نشوید...^{۱۵} هر ایده، اندیشه و انقلابی که در قالب هنر ننگجد، ماندنی نخواهد بود...^{۱۶} اگر اندیشه مقدس و پاک نتواند از مایه هنر استفاده کند، قطعاً عقب خواهد ماند...^{۱۷} دشمنی با هنر همانند دشمنی با خورشید است.^{۱۸}

▲ طراحی و نقاشی

اگر معلم احکام، خودش، با هنر طراحی و نقاشی آشنایی داشته باشد، می تواند با استفاده از این قالب های هنری برخی از

احکام اسلامی مانند وضو و نماز را در هنگام تدریس، روی تخته گچی یا لوحه آموزشی بکشد و با بهره گیری از رنگ های زیبا و متنوع بر جذابیت درس احکام بیفزاید. یکی از دوستان نگارنده از همین قالب آموزشی در آموزش احکام استفاده می کرد و با این وسیله بر موفقیت و تأثیر گذاری درس احکام خود بسیار می افزود.

در صورتی که استاد احکام با هنر طراحی و نقاشی آشنایی نداشته باشد، می تواند از کسانی که با این هنر آشنا هستند کمک بگیرد و پیش از ورود به کلاس، برخی از احکام اسلامی را بر لوحه هایی بکشد و همراه خود به کلاس ببرد و از آنها در آموزش احکام استفاده کند.

پی نوشت ها

۱. توضیح المسائل مراجع. به کوشش محمد حسن بنی هاشمی خمینی. چاپ اول. قم، دفتر انتشارات اسلامی، ۱۳۷۷. ج ۲. ص ۷۷۹. مسأله ۳.
۲. همان. ۱۳۷۶. ج ۱، ص ۱۲۳-۱۲۴. مسأله ۲۱۶.
۳. همان. ص ۱۴۹-۱۵۰. مسأله ۲۴۸.
۴. العروة الوثقی. آیت الله العظمی سید محمد کاظم طباطبایی یزدی. تصحیح سید هدایت الله مسترحمی. [بی جا]، تهران، المكتبة العلمیة الاسلامیة، ۱۳۹۹ ق/۱۳۵۸ ش (تاریخ مقدمه)، ج ۱، ص ۲۰۰، العاشر.
۵. توضیح المسائل مراجع. همو. ج ۱، ص ۱۴۹. مسأله ۲۴۶.
۶. همان. ص ۵۵۸. مسأله ۱۰۹۳.
۷. العروة الوثقی. همو. ج ۱، ص ۶۸۵. مسأله ۳.
۸. همان. ص ۶۸۴. مسأله ۱ (پاورقی).
۹. همان. ص ۶۸۵. مسأله ۴.
۱۰. تحریر الوسيلة. آیت الله العظمی حاج سید روح الله موسوی خمینی. [بی جا]، قم، مؤسسه مطبوعاتی اسماعیلیان (چاپ افسست از روی چاپ دوم مطبعة الآداب نجف، ۱۳۹۰)، ج ۱، ص ۲۹۳. مسأله ۱.
۱۱. توضیح المسائل مراجع. همو. ج ۱، ص ۸۹۴-۸۹۵. مسأله ۱۷۲۱.
۱۲. تحریر الوسيلة. همو. ج ۱، ص ۲۸۸. مسأله ۱.
۱۳. توضیح المسائل مراجع. همو. ج ۲، ص ۱۷۳-۱۷۵. مسأله ۱۹۹۵-۱۹۹۷؛ العروة الوثقی. همو. ج ۲، ص ۳۵۵-۳۵۶. فصل ۲.
۱۴. بحار الانوار. علامه محمد باقر مجلسی. تصحیح و تحقیق محمد باقر بهبودی. ۱۱۰ جلد. چاپ دوم، تهران، انتشارات اسلامی، ۱۳۶۹ ش، ج ۸۵، ص ۲۷۹.
۱۵. روزنامه کیهان. ۱۳۶۰/۱۱/۲۵.
۱۶. روزنامه جمهوری اسلامی. ۱۳۶۳/۳/۱۲.
۱۷. همان. ۱۳۶۸/۸/۲۲.
۱۸. همان.